

DRUŠTVENO-INTELEKTUALNI TEMELJI BENNABIJEVOG PRISTUPA CIVILIZACIJI

BADRANE BENLAHCENE

THE SOCIO-INTELLECTUAL FOUNDATIONS OF
MALEK BENNABI'S APPROACH
to **CIVILIZATION**

Seriya sažetih izdanja IIIT-a

DRUŠTVENO-INTELEKTUALNI TEMELJI
BENNABIJEVOG PRISTUPA CIVILIZACIJI

Društveno-intelektualni temelji Bennabijevoj pristupa civilizaciji (Bosnian)
Badrane Benlahcene

Copyright © Center for Advanced Studies and the International Institute of Islamic Thought (IIIT), First Edition 1444AH / 2022CE

ISBN: 978-9926-471-61-3 Paperback

Translated into Bosnian from the English Title:
The Socio-Intellectual Foundations of Malek Bennabi's Approach to Civilization
(Abridged Edition) Badrane Benlahcene / *Abridged by* Alison Lake

Copyright © The International Institute of Islamic Thought (IIIT), First Edition
1434AH / 2013CE

ISBN: 978-1-56564-596-7 Paperback

IIIT
P.O. Box 669
Herndon, VA 20172, USA
www.iiit.org

IIIT London Office
P.O. Box 126
Richmond, Surrey
TW9 2UD, UK
www.iiituk.com

S ENGLESKOG PREVELA

A. Mulović

LEKTORICA

Hurija Imamović

DTP I DIZAJN

Suhejb Djemailji

IZDAVAČ

Centar za napredne studije
Marka Marulića 2C, 71000 Sarajevo
www.cns.ba / cns.sarajevo@gmail.com

ŠTAMPA

OFF-SET d.o.o. Tuzla

Sva izdavačka i autorska prava zadržana! Nijedan dio ove knjige ne može biti iznova objavljen, u bilo kojem obliku i na bilo koji način, uključujući fotokopiranje, bez prethodnog pismenog odobrenja izdavača, osim u svrhe kritičkih članaka i stručnih prikaza u kojima je dozvoljeno navoditi kraće odlomke. Također nije dozvoljeno pohranjivanje u elektronske baze podataka i objavljivanje djela na internetu od strane trećih lica.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

28-1
28:008

BENLAHCENE, Badrane
Društveno-intelektualni temelji Bennabijevoj pristupa civilizaciji / Badrane Benlahcene ; s engleskog prevela A. Mulović. - Sarajevo : Centar za napredne studije, 2022. - 42 str. ; 21 cm

Prijevod djela: *The socio-intellectual foundations of Malek Bennabi's approach to civilization.*

ISBN 978-9926-471-61-3

COBISS.BH-ID 51131142

Badrane Benlahcene

DRUŠTVENO-INTELEKTUALNI
TEMELJI BENNABIJEVOG
PRISTUPA CIVILIZACIJI

S engleskog prevela:
A. Mulović

CENTAR ZA ISLAMSKE STUDIJE
CENTRE FOR ISLAMIC STUDIES

Sarajevo, 2022.

Ova knjiga je objavljena uz podršku
Međunarodnog instituta za islamsku misao (IIIT).

SADRŽAJ

Serijsa sažetih izdanja IIIT-a.....	7
Uvod.....	9
I. Civilizacija: ideje i pristupi.....	13
II. Glavne ideje Bennabijeovog pristupa civilizaciji.....	17
III. Bennabijevo tumačenje kretanja civilizacije.....	21
IV. Korijeni Bennabijeovog pristupa civilizaciji: unutrašnja društvena dimenzija.....	28
V. Korijeni Bennabijeovog pristupa civilizaciji: vanjska društvena dimenzija.....	32
VI. Korijeni Bennabijeovog pristupa civilizaciji: unutrašnja intelektualna dimenzija.....	35
VII. Korijeni Bennabijeovog pristupa civilizaciji: vanjska intelektualna dimenzija.....	39

SERIJA SAŽETIH IZDANJA IIIT-A

Seriya sažetih izdanja Međunarodnog instituta za islamsku misao dragocjena je zbirka važnih publikacija ovog instituta, napisanih u jezgrovitoj formi, osmišljenih da čitateljima predoče suštinska tumačenja glavnih sadržaja izvornih verzija. Sačinjeni u kratkoj, čitljivoj formi koja ne oduzima puno vremena, ovi popratni sinopsisi nude čitateljima bliske, brižljivo napisane preglede neke veće publikacije, u nadi da će ih podstaknuti da pročitaju i izvornik.

Djelo *Društveno-intelektualni temelji Bennabijevo pristupa civilizaciji* u cjelovitoj formi objavljeno je 2011. godine. Otkako se prvi put pojavio esej Samuela Huntingtona „Sukob civilizacija?“, u debatu o svjetskom poretku neprestano se uvodi interes za civilizaciju i sukob. Malek Bennabi (1905–1973), istaknuti alžirski mislilac i poznati muslimanski intelektualac, usmjerio je svoje napore da otkrije uzroke muslimanskog nazadovanja i razloge uspjeha zapadne civilizacije i kulture. Ključni problem o kojem teoretizira ne nalazi se u Kur'anu ili u islamskoj vjeri, nego u samim muslimanima. Autor istražuje Bennabijev pristup civilizaciji i temeljnim principima, koji su izvedeni metodologijom metateoretiziranja. Time rasvjetljava možda najzanimljivije elemente Bennabijeve teorije, a to je da civilizacijom upravljaju unutrašnji i vanjski te društveni i intelektualni faktori, kao i da

se za samu civilizaciju može izvesti jedna jednadžba. Objašnjena je jednadžba: Čovjek + Tlo + Vrijeme = Civilizacija, gdje religija, po Bennabiju, čini neophodni katalizator, a objašnjen je i značaj te jednadžbe u smislu preokreta u detektiranom muslimanskom nazadovanju. Za Bennabija je očigledno da je Čovjek središnja snaga u svakom civilizacijskom procesu i da bez njega druga dva elementa nemaju vrijednosti.

S obzirom na ishode, Bennabijevo čvrsto uvjerenje da muslimani, ukoliko ne promijene svoje duhovno stanje, neće ostvariti nikakvu dalekosežnu, smislenu promjenu u društvu, odjek je kur'anskog ajeta: *Uistinu, Allah neće promijeniti stanje jednog naroda sve dok on sam sebe ne promijeni (13:11).*

UVOD

Ova knjiga fokusira se na djelo Maleka Bennabija (1905–1973), istaknutog alžirskog mislioca i poznatog muslimanskog intelektualca i daje novi uvid u njegovu metodologiju i filozofiju. Bennabi, koji je u istraživanjima nastojao otkriti uzroke nazadovanja muslimana i uspjeha zapadne civilizacije i kulture, zaključio je da problem ne leži u Kur'anu ili islamskoj vjeri, nego u muslimanima. Prava slika posljedica kolonizacije i faktora koji upravljaju civilizacijom mogla bi pomoći u rješavanju problema muslimanskog svijeta i pokrenuti novi muslimanski preporod.

U radu se analizira Bennabijev pristup civilizaciji i principima koje je izveo korištenjem metateorijske metodologije (*Mu*), idući i izvan raspoložive literature da bi se predstavio Bennabijev interdisciplinarni pristup civilizaciji i analizirala njegova temeljna struktura. U radu se naglašava Bennabijeva teorija da civilizacijom upravljaju unutrašnji i vanjski te društveni i intelektualni faktori, kao i da se i za samu civilizaciju može izvesti jednadžba.

Prema Bennabiju, religija je najvažniji katalizator za jednadžbu: Čovjek + Tlo + Vrijeme = Civilizacija i od značaja je za preokret u muslimanskom nazadovanju. Za Bennabija, Čovjek je središnja snaga u svakom civilizacijskom procesu i bez njega druga dva elementa nemaju vrijednosti.

Bennabijevo uvjerenje da muslimani moraju promijeniti svoje duhovno stanje, prije nego što uspješno promijene društvo ili civilizaciju, odjek je kur'anskog ajeta 13:11: *Uistinu, Allah neće promijeniti stanje jednog naroda sve dok on sam sebe ne promijeni.*

Istraživanje civilizacija i globalnih promjena u naučnim krugovima i dalje zauzima istaknuto mjesto. Mnogi istraživači i naučnici pozivali su na reviziju djela vodećih civilizacionista. Bennabi, od Ibn Halduna prvi društveni filozof i društveni naučnik muslimanskog svijeta, traga za univerzalnim zakonima i fundamentalnim principima koji upravljaju društvima i civilizacijama i određuju njihovu sudbinu u historiji. Njegova briga zbog nazadovanja muslimanske civilizacije podstakla ga je da analizira njegove uzroke i ponudi rješenja. On ne rješava ekonomske, političke i ideološke dileme, već naglašava ulogu ideja kao katalizatora rasta civilizacije.

S dubokim razumijevanjem islama i društvenih nauka, Bennabi funkcijama ljudskih društava i dinamici kulture i civilizacije pristupa s jednog univerzalnog stajališta. Njegov je cilj riješiti društvene probleme unutar okvira civilizacije, razumljive jedinice za izučavanje društveno-historijskih fenomena. „Problem svakog naroda, u svojoj suštini, problem je njegove civilizacije.“

Bennabijeva filozofija je cjeloviti sistem interpretacija, zasnovan na dubokom razumijevanju islama. Njegov pristup proučavanju civilizacije i njenog toka u historiji pomaže dijagnostičaranju muslimanske civilizacijske krize i objašnjenju njenih uzroka i rješenja. Njegovo naučno obrazovanje, u spoju s historijskim, sociološkim i filozofskim pogledima, omogućilo mu je da analizira evropsku civilizaciju i iznjedri originalnu misao i analizu snaga i slabosti *ummata*.

Ova studija ima za cilj odrediti različite faktore koji su utjecali na Bennabijev pristup civilizaciji. U njoj se razmatraju njegovi instrumenti, metode, koncepti i teorije te analiziraju tok i pristup u istraživanju. Krajnji cilj je shvatiti savremenu civilizaciju i

njen značaj za društveni život te osigurati neki civilizacijski okvir donosiocima odluka.

Bennabijev metateorijski pristup odražava intelektualne težnje muslimanskog svijeta od početka 19. stoljeća, svijeta koji nastoji naći rješenje za zaostalost i ponovno oživjeti muslimansku civilizaciju, putem obuhvatnog analitičkog sistema. Ishodišni interdisciplinarni pristup koristi se filozofijom historije, društvenim naukama te naslijeđem Ibn Halduna. Ovo stajalište od suštinske je važnosti za dijagnosticiranje različitih parcijalnih dilema u muslimanskom svijetu i drugim civilizacijama.

Da bismo omogućili bolju procjenu Bennabijevog shvatanja civilizacije, koristimo metateorijski pristup koji je osmislio George Ritzer, sistematsku studiju temeljne strukture sociološke teorije. Taj pristup sistematičnije se prilagođava za islamski intelektualni i kulturni okvir, što je glavna sfera razvoja Bennabijevih ideja. Autor koristi prvu vrstu metateoretiziranja (*Mu*). Cilj ove studije jeste bolje razumjeti Bennabijevu teoriju civilizacije sa četiri dimenzije ove podvrste metateoretiziranja (*Mu*).

Mu podrazumijeva teorijsku studiju sa svrhom dubljeg razumijevanja postojeće teorije. Njena unutrašnja društvena dimenzija zahvata studijsko područje iznutra i fokusira se na društvene, a ne na kognitivne faktore. Vanjska društvena dimenzija pomiče se ka makronivou, da motri šire društvo i njegov utjecaj na teoretiziranje, istovremeno naglašavajući odnos između procesa teoretiziranja i različitih institucija. Kod Bennabija se ova dimenzija fokusira na odnos između vanjskih društvenih faktora i formulacije i razvoja njegovog pristupa.

Unutrašnja intelektualna dimenzija fokusira se na intelektualna ili kognitivna pitanja koja su za studije civilizacije i uobičajena unutrašnja pitanja. Obuhvata pokušaje da se identificiraju glavne kognitivne paradigme, škole mišljenja, promjene paradigme i razvoj metateorijskih alata. Vanjska intelektualna dimenzija okreće se ka drugim naučnim disciplinama u potrazi za

idejama, alatima, pojmovima i teorijama za istraživanje civilizacije. U Bennabijevom slučaju, ova dimenzija podrazumijeva utjecaj Kur'ana, religijske misli muslimanskog svijeta, filozofije, psihologije, prirodnih nauka i drugih intelektualnih aktivnosti izvan područja studija civilizacije i njenih dviju dominantnih paradigmi.

Mu osigurava sistematske metode za razumijevanje, evaluaciju, kritiku i poboljšanje postojećih teorija. Metateoretičari sistematski izučavaju detaljne, često komparativne skupove socioloških teorija. *Mu* omogućuje adekvatniju procjenu i kritičku analizu postojećih teorija.

Komparativna metoda ove studije koristi *Mu*-model da tumači Bennabijev pristup civilizaciji i da uporedi njegov pristup s pristupima Ibn Halduna i drugih. U ovom istraživanju koristi se pristup „miješanih metoda“, tako što se kombiniraju historijske analize, komparativne analize i analize sadržaja. Autorova je namjera da kroz poređenje razumije i otkrije razlike i sličnosti između Bennabijevog pristupa i pristupa drugih naučnika. Metodom analize sadržaja obrađuju se Bennabijeve ideje, pretpostavke i termini, a kako bi se shvatili njegovi izrazi, otkrile temeljne strukture njegovog pristupa i osmotrile njegove različite zamisli, kao jedan sistem za dubinsku analizu zasnovanu na *Mu*-modelu. Korišten je i mikro i makrokontinuum, jedan epistemološki instrument za analizu složenog društvenog svijeta.

Glavni izvori ove studije, u svrhu analize Bennabijevog okvira i njegovog pristupa civilizaciji, jesu izvorna djela Bennabija, koji je sve svoje knjige objavio pod jednim naslovom *Problemi civilizacije (Muškilat el-hadara)* i druga djela iz sociologije i njenih različitih grana te filozofije historije, antropologije, historije i drugih društvenih nauka. Autor druga djela koristi kao sekundarne izvore.

I. CIVILIZACIJA: IDEJE I PRISTUPI

Za teoriju i istraživanje civilizacije najkorisniji je interdisciplinarni pristup, budući da on pokriva sve aspekte ovog fenomena. Kada se istražuje razvoj ideje „civilizacije“ i pristupa njenim problemima kroz historiju, on može pomoći da se identificiraju dominantne paradigme i škole u području studija civilizacije.

Određivanje načina na koji je pojam civilizacije ponikao iz različitih kulturnih i jezičkih tradicija, u različitim civilizacijama, predstavlja izazov, posebno u zapadnoj i muslimanskoj tradiciji. Ozbiljna je i rasprava o različitim definicijama koje se pripisuju različitim disciplinama o civilizaciji. Većina istraživača slaže se da su civilizacije najširi kulturni entiteti. Huntington, koji je civilizaciju smjestio u kontekst historije i vremenskog razvoja, spaja civilizaciju s religijom, kao središnjom karakteristikom civilizacije, što čine i Ibn Haldun, Toynbee, Bennabi i drugi naučnici koji se bave civilizacijom.

Islam i poslanik Muhammed, s.a.v.s.,¹ preobrazili su temelje društvenih odnosa u arapskom plemenskom društvu u jednu građansku islamsku, na idejama zasnovanu kulturu koja spaja

---

1 S.a.v.s. – *salla Allahu 'alejhi ve selem*, „neka su Božiji mir i blagoslov na njega“, kaže se kad god se spomene ime poslanika Muhammeda.

različite društvene slojeve i etničke grupe. Kao osnivač jednog novog društva i civilizacije, poslanik Muhammed shvatio je da razvoj gradova treba zamijeniti nomadsku i plemensku kulturu. Njegov grad Medina bio je jezgro za transformaciju civilizacije.

Termin „civilizacija“ u muslimanskoj kulturnoj tradiciji prvi put se javio u 14. stoljeću, u djelima Ibn Halduna. On je uveo termine *hadara* i *'umran*, koji se mogu porediti sa zapadnim terminom „civilizacija“ i „nauka o civilizaciji“ (*'ilm el-'umran*). Ibn Haldun je civilizaciju smatrao nužnim stanjem u kojemu ljudi žive i prebivaju zajedno. Po njegovom shvatanju, ovaj je fenomen tokom ljudskog razvoja imao dinamičan karakter.

Ideju civilizacije dalje razvijaju muslimanski intelektualci krajem 19. stoljeća, u vrijeme islamskog preporoda i prvih susreta s modernom Evropom. Pojam *hadara* postao je popularan u naučnim i intelektualnim krugovima u arapskom svijetu, a Bennabi je prokrčio put da se on odabere u značenju 'civilizacija'. U drugim jezicima muslimanskog svijeta koristila se riječ *medenija* i njene izvedenice.

Muslimansko i zapadno stajalište podudaraju se u osnovnim elementima civilizacija: stanovanje u gradovima, poredak ili organizacija i sjedilački način življenja. Različite riječi za civilizaciju u različitim jezicima označavaju gradsko društvo, neki oblik vlasti, neku formu pismenosti, sposobnost ljudi da preobrase svoje okruženje i življenje, posebne uloge, mrežu društvenih odnosa, sistem uvjerenja i ideju Boga ili višeg bića.

Uprkos općoj saglasnosti o ključnim obilježjima civilizacije, postoje razlike u stajalištima, metodologiji, fokusu i idejama. Uočavaju se različiti pristupi unutar dominantnih paradigmi filozofije, historije i društvenih nauka, s njihovim potparadigmama antropologije i sociologije. Ovo izlaganje daje okvir za razumijevanje pitanja civilizacije općenito i Bennabijeve zamisli posebno.

Filozofija historije javlja se kao nastojanje da se događajima daju racionalna objašnjenja. Iako je historija „prvi red“ studije

prošlih djela, događaja i situacija, filozofija historije je „drugi red“ istraživanja: istraživanje istraživanja ovih tema. Filozofija historije može se posmatrati kao „metaistraživanje“, istraživanje koje se ne bavi direktno događajima, djelima i situacijama; ona je, zapravo, indirektno istraživanje koje teži naći i razraditi odgovore o prošlosti. Filozofi historije traže obuhvatne poglede na historijski proces.

Historičari nastoje opisati prošlost, objasniti zašto se društvo mijenja, ulogu aktera i providjenja u historiji te univerzalne obrasce u historijskim kretanjima. Neke škole mišljenja naglašavaju postojanje Božije volje, dok druge uzdižu ulogu pojedinca ili pak, ekonomske ili neke druge bezlične snage u historijskom procesu. U jednom progresivnom pristupu historiji, Platon, Herder, Hegel i mnogi drugi evropski mislioci – judeo-kršćansko shvatanje vremena i historije kao pravolinijskog napredovanja posmatrali su spojeno s klasičnom idejom o historijskim ciklusima.

Bez općeprihvaćene konceptualne sheme koja bi dala neki jedinstven okvir, oni koji pokušavaju pisati historiju svijeta koriste tri pristupa: model niza (slijeda) kultura ili civilizacija, u kojem su sve kulture (civilizacije) podložne istom razvojnem obrascu; model progresa i model jednostavnih paralelnih historija različitih naroda čovječanstva. Model slijeda je najrazvijeniji, a ponikao je iz djela velikih naučnika koji su se bavili naukom o civilizaciji, kao što je Ibn Haldun.

U poređenju s tradicionalnom paradigmatom filozofije historije i njenih različitih pristupa civilizaciji, paradigma društvenih nauka tek je u povoju. Antropologija je bila prva društvena nauka koja se bavila studijom ljudske civilizacije i kulture. Civilizacija, u antropološkoj tradiciji, najviši je stupanj kulture i najširi kulturni identitet.

Sociolozi historiji pristupaju iz drugog ugla. Historijska sociologija ne cilja prvenstveno na izgradnju razvojnih modela strukturiranih procesa promjena. Ona se fokusira na historiju, pri čemu

ispituje društvene aspekte historijskih događaja, činjenica ili institucija. U ovom kontekstu, civilizacija, kao fenomen velikih razmjera, duge historije i evolucijskog razvojnog procesa, pripada makrosociologiji. Kao i historičari i filozofi historije, makrosociolozi smatraju da mogu razumjeti najosnovnije procese promjene u ljudskom životu analizom širih vremenskih raspona.

Najurgentniji problemi našeg vremena sve se više posmatraju kao makrosociološki i, u potrazi za rješenjima, zahtijevaju makrosociološku teoriju i istraživanje. Mnogi mikrosociološki problemi i promjene ne mogu se razumjeti niti obraditi osim u kontekstu širih društvenih trendova. Makrosociologija, sa svojim fokusom na analitičke jedinice, time što analizira dugotrajne procese, kulturne sisteme, društva i civilizacije, doprinijela je izučavanju fenomena velikih razmjera.

Sociologija promjena doprinijela je izučavanju civilizacije i historijskih promjena kategoriziranjem nivoa promjena na temelju jedne varijable: veličine (porodica, društvo, kultura, civilizacija, svijet); perioda (historijskog, dugotrajnog, kratkotrajnog); ili aspekta (kulturnog, intelektualnog i civilizacijskog).

Empirijski usmjerena paradigma društvenih nauka izbjegava pitanja koja su više teorijska i filozofska. Literatura pokazuje jednu metodološku potrebu za interdisciplinarnim studijama civilizacije i sistematskim ispitivanjem njene složenosti. Različiti koncepti „civilizacije“ mogu pomoći u tome da se razmatra njen mnogostrani karakter i da se izbjegnu neadekvatni postojeći pristupi. Neuspjeh drugih pristupa da obuhvatno upravljaju istraživanjem civilizacije ukazuje na to da se civilizacija ne može izolirano proučavati na različitim nivoima a da to bude adekvatno, nego je potrebno konceptualizirati je u jednoj globalnoj perspektivi.

II. GLAVNE IDEJE BENNABIJEVOG PRISTUPA CIVILIZACIJI

Bennabi kritizira reformističke i modernističke trendove u modernom muslimanskom svijetu zbog toga što iz vida ispuštaju uzroke krize i što se fokusiraju samo na simptome. On tvrdi da nastojanja da se pokrene preporod u muslimanskom svijetu nisu proizvela jedan sistematičan pristup krizi. Problem je ukorijenjen u muslimanskom svijetu poslije doba el-Muvehhiduna, pa Bennabi kaže da su historijski procesi utrli put za koloniziranje, odnosno za podložnost kolonizaciji. Kolonizacija nije glavni uzrok sadašnje situacije u muslimanskom svijetu, nego je naša ranjivost na kolonizaciju, tj. podložnost kolonizaciji jedan od brojnih sekundarnih faktora sadašnje situacije.

Bennabi jeve definicije civilizacije raznovrsne su. On uočava da civilizacija aktivira sposobnosti društva da se suoči s ključnim problemima i ukazuje na ravnotežu između moralnih i materijalnih aspekata u ljudskom životu. Budući da društvo opravdava ljudske aktivnosti u području historije, društvo je ta središnja snaga svakog civilizacijskog procesa.

Bennabi tvrdi da su moralni i materijalni faktori ključni za stvaranje ravnoteže i životnosti u ljudskom društvu te da oni

grade solidarnost i jedinstvo. On civilizaciju definira preko njene strukture i društvene suštine: „(...) ljudsko biće uči kako živjeti unutar grupe i opaža (...) suštinsku važnost mreže društvenih odnosa u organiziranju ljudskog života, kako bi moglo izvršavati svoju historijsku ulogu i odgovornosti“.

Za Bennabija, formula „Civilizacija = Čovjek + Tlo + Vrijeme“ predstavlja jednadžbu civilizacije koja strukturno određuje njene elemente ili sastojke. Ovi osnovni elementi svakog civilizacijskog čina ili proizvoda pokazuju da se problem civilizacije dekonstruira u tri kategorije: čovjeka, tlo i vrijeme.

Bennabi kaže da svi objekti ili stvari koje ljudi stvaraju proistječu od čovjeka (*insan*), tla (*turab*) i vremena (*vakt*). Ova tri elementa, koja se mogu naći u svakom društvu, jesu osnove s kojih društvo počinje proces civiliziranja. Kada naučno obradimo izgradnju čovjekove ličnosti, korištenje tla i organizaciju vremena, tek tada će civilizacija osigurati potrebne društvene usluge i pomoć, ljudima potrebne za razvoj. U ovoj jednadžbi, čovjek (*insan*) je primarno sredstvo civilizacije i središnja snaga svakog procesa civiliziranja. Bennabi kritizira reformistički pokret u muslimanskom svijetu zbog toga što pokušava reformirati milje, a ne ljudski faktor; i tvrdi da moramo reformirati čovjeka. On kaže da se civilizacija uzdiže s integriranom vrstom čovjeka koji, kako bi preuzeo svoju ulogu u društvu, preobražava svoje karakteristike u svoje ideale.

Ideja upućivanja (*tevdžih*), prema Bennabijevom mišljenju, odnosi se na kretanje jedne civilizacije, jedinstvo u ciljevima i izbjegavanje sukoba između pregnuća koja kreću iz istog izvora i idu ka sličnim ciljevima. Bennabi kulturu smatra primarnim faktorom koji utječe na čovjeka kao društvenu ličnost i na društvo kao kolektivno tijelo. Kulturni modus određuje pravac civilizacije i njenu sudbinu u historiji.

U Bennabijevoj jednadžbi, religija je od suštinske važnosti za organiziranje i usmjeravanje triju elemenata ka njihovim civilizacijskim procesima. U historiji su sve civilizacije, bez izuzetka,

procvale na tlu religijskih ideja. Međutim, po Bennabijevom shvatanju, religija ne može započeti svoju civilizacijsku funkciju katalizatora ukoliko ne krene u proces civiliziranja koji spaja čovjeka, tlo i vrijeme u jednom planu. On tvrdi da su savremene civilizacije formulirale početnu dinamičku sintezu čovjeka, tla i vremena u kolijevci neke religijske ideje.

Bennabi diskutira o porijeklu i prirodi društvenih domena, gdje komponente svakog djela pripadaju jednoj od triju kategorija: objektima, ličnostima i idejama. Primjena mehanizma sinteze na ove elemente pokazuje da su svaki čin, svaka aktivnost i sva djela zbir ljudi, plus zbir materijala ili instrumenata, plus zbir ideja u osnovi tih djela. Postignuće civilizacije ovisi o cjelini aktivnosti koje proistječu iz zbira svih aktivnosti koje vrši čovjek.

U domenu ličnosti, civilizacija počinje proces s preobraženim pojedincem integriranim u društvena djelovanja. Bennabijev „domen ljudi“ označava ukupan zbir odnosa, konstruktivnih ili destruktivnih, u nekoj grupi i naglašava značaj tih odnosa. Stoga se sudbina društva u njegovom civilizacijskom procesu zasniva na prirodi ili obilježjima odnosa u tom sistemu, formiranih domenom ličnosti.

Prema Bennabiju, domen ideja čine utisnute ideje izvedene iz svetih ili svjetovnih izvora, a funkcionira kao obrazac koji usmjerava i vodi društvo ka određenim vrijednostima i etici. U muslimanskoj civilizaciji, utisnute ideje izvode se iz Kur'ana i sunneta. Bennabi civilizaciju smatra rezultatom jedne žive, dinamične ideje koja pokreće prijecivilizacijsko društvo da uđe u historiju i izgradi sistem ideja u skladu s njihovim arhetipom.

Domen ideja daje društvu viziju i prvobitne obrasce da razradi vlastitu civilizaciju i formira prototip koji svi ljudi u nekom društvu mogu slijediti, karakterističnu kulturu. Domen ideja značajan je za društvo kako bi ono moglo preuzeti neku konstruktivnu ulogu u historiji. Domen objekata osigurava alate, kanale, prirodne resurse i instrumente potrebne za proces civiliziranja. On

zadovoljava materijalne potrebe za historijsko kretanje društva i iskazuje položaj društva u civilizacijskom procesu.

Bennabi tvrdi da među ovim domenima ne može biti nikakvog historijskog djelovanja ako nema „mreže društvenih odnosa“, jednog koncepta koji je čvrsto povezan s njegovim tumačenjem prirode i dinamike društva s društveno-kulturnog i historijskog stajališta. Dijalektički odnos između ovih triju domena označava i pokazuje postojanje mreže društvenih odnosa. Ovo područje osigurava minimum odnosa između triju domena neophodnih za bilo kakvo historijsko djelovanje kojim se pokušava izgraditi civilizacija. Ova tri domena ne mogu funkcionirati bez mreže društvenih odnosa.

Budući da je Bennabija prvenstveno zanimalo kako obnoviti muslimansko društvo, oživjeti njegovu kulturu i očistiti ga od negativnih elemenata, naslijeđenih iz doba njegovog nazadovanja, on naglašava potrebu za „sociologijom neovisnosti“. Polazište ove nove sociologije jeste redefiniranje „društva“. On smatra da, dok je prirodno društvo statično društvo, historijsko je društvo dinamično. Tvrdi da su neke karakteristike zajedničke za sve vidove historijskih društava. Mreža društvenih odnosa povezuje pripadnike društva i usmjerava djelovanje ka izvršavanju zajedničke funkcije – specifične misije i poziva tog društva.

III. BENNABIJEVO TUMAČENJE KRETANJA CIVILIZACIJE

Bennabi smatra da je civilizacijski ciklus „numerički niz koji ide svojim smjerom, na sličan, ali ne identičan način“, čime ukazuje da su konkretne civilizacije ciklične i da slijede obrazac u kretanju. Svaka društvena grupa utiskuje svoje specifično obilježje na civilizaciju i svaka civilizacija ima poseban identitet. Civilizacije se razlikuju po svojim specifičnim psihičko-vremenskim uvjetima, ali su slične po svom općem obrascu u historiji.

Bennabi tvrdi da civilizacija svoj ciklus počinje kada se njeni osnovni elementi sintetiziraju u okviru neke religijske ideje, a završava kada ovi osnovni elementi više nisu u dinamičkoj interakciji. Svaka civilizacija igra svoju ulogu u historiji sve dok ne počne nazadovati, prestane se razvijati i predvoditi čovječanstvo. Druga civilizacija počinje iznova i formira svoj ciklus u historiji. Ovaj vremenski prolazan tok civilizacije objašnjava fenomen ciklusa u historiji.

Bennabi smatra da će svako društvo u svom procesu civiliziranja slijediti definirani obrazac koji vodi ka civilizacijskoj transformaciji. Nakon što se završi prijecivilizacijska etapa, društvo će u svojoj drugoj etapi (stupanj civiliziranosti) proći

kroz tri faze: duhovnu (duša), racionalnu (razum) i instinktivnu (instinkt).

Po cikličnom shvatanju, društveni problemi mogu se obrađivati definiranjem našeg položaja u historijskom ciklusu i razumijevanjem uzroka nazadovanja i mogućnosti za napredovanje. Pojmom ciklusa može se objasniti kretanje civilizacije i on je taj okvir koji se nalazi u osnovi analize i tumačenja ljudske društvene egzistencije. Bennabi, koji je ovu ideju preuzeo od Ibn Halduna i razradio je, upućuje na to da ljudska civilizacija počinje od određene tačke i slijedi definirani obrazac. U konačnoj fazi, vrijednosti civilizacije prolaze i kreću se ka drugom mjestu. Ova prolaznost podrazumijeva postojanje ciklusa.

Bennabi je vjerovao da tri faze ciklusa nisu spontani pomaci iz jedne situacije u drugu, nego da odražavaju dublje preobrazbe i promjene u ljudima i društvu. Da bi se stvorila historijska organska sinteza triju faktora – čovjeka, tla i vremena – neophodne su izuzetne okolnosti. Ova sinteza označava rođenje društva i podudara se s početkom njegovog historijskog djelovanja. U tom trenutku, društvene vrijednosti još nisu učvrstile stvarnost.

Početkom svake civilizacije, jedna religijska ideja posije sjeme iz kog će nicati civilizacija. Potom, duhovna faza dominira u životu pojedinca i društva. Tokom ove faze, „razlomljeni“ čovjek postat će cjelovit, u vrijeme kada je mreža društvenih odnosa najgušća. U ovom procesu prilagodbe, instinkti se organiziraju u funkcionalnu organizaciju u skladu sa zahtjevima religijske ideje. Pojedinac se, u ovom novom stanju, angažira u životu na osnovu zakona Duha.

Mreža društvenih odnosa dostiže svoje savršeno stanje, a njena se religijska ideja počinje širiti. Istovremeno, civilizacija se, stvaranjem novog poretka i novih standarda, sada može nositi s novim problemima i potrebama. Potom, kako se društvo razvija, kako se javljaju materijalni problemi i kako se civilizacija širi, duhovna faza opada i pokreće civilizaciju u drugu (racionalnu) fazu. Sada razum kontrolira svako djelovanje, a civilizacija

nastavlja napredovati u historiji. Kako se civilizacija pomiče ka racionalnoj fazi, društvo uživa u dobro razvijenoj mreži odnosa, međutim počinje patiti od određenih nedostataka. U psihološkom smislu, pojedinac, dok obavlja društvene funkcije, više ne kontrolira svoju životnu energiju. Dio društvenih snaga i energije prestaje djelovati, a druge nazaduju.

Tokom historije civilizacije, njen razvoj ogleda se u psihologiji pojedinca i moralnoj strukturi društva, koja prestaje prilagođavati individualno ponašanje. Kada racionalne snage počnu gubiti kontrolu nad djelovanjem pojedinca, civilizacija se suočava s novim kontekstom u kojem instinktivne snage dominiraju nad duhovnim i racionalnim. Civilizacija se kreće ka postciviliziranoj etapi, a njene vrijednosti ka novoj sintezi čovjeka, tla i vremena. U ovoj trećoj fazi društvena mreža se raspada, a religijske ideje ili društvo više ne kontroliraju individualne instinkte. Haos i bezakonje prevladavaju. Kako kontrola duše postepeno slabi, tako se postepeno i instinkti oslobađaju.

Kada se instinkti potpuno oslobode, čovjekova sudbina pada pod njihov utjecaj, počinje treća faza civilizacije, a religijska ideja prestaje vršiti svoju društvenu ulogu. Kao posljedica toga, društvo se dezintegrira i time je označen kraj jednog ciklusa civilizacije. Kada nestane nadahnuća duše, prestaje i racionalno djelovanje.

Bennabi je ustanovio da su civilizacije međusobno povezani ciklusi koji počinju nekom religijskom idejom, a završavaju kada instinktivne snage prevladaju nad duhovnim i racionalnim. Smatrao je da ovaj potpuni ciklus civilizacije, sa svojim trima fazama, pokazuje životnu energiju civilizacije i način na koji se ona preobražava iz jedne u drugu fazu. Saznanje o svakoj fazi razvoja civilizacije i razumijevanje njenih karakteristika dat će nam opći okvir razvoja i evolucije.

Po Bennabijevoj kategorizaciji društava, ljudsko se društvo ne usidri na jednoj tački svog postojanja, nego se premješta iz jedne situacije u drugu, slijedeći psihosocijalne vrijednosti svog

razvoja. Stoga, neophodno je znati poziciju društva na razvojnoj osi, ako hoćemo identificirati stupanj tog društva, njegove probleme i postignuća.

Na osi koja predstavlja razvojne etape, historijsko društvo zauzima posebno mjesto, kaže Bennabi. Historija otkriva postojanje triju etapa: prijecivilizacijsko društvo, civilizirano društvo i postcivilizacijsko društvo. U svakom trenutku, svako društvo je u jednoj od ovih triju etapa i karakteriziraju ga specifične vrijednosti. Bennabi se, u potrazi za metodologijom pomoću koje će tumačiti pitanja civilizacije, usredotočuje na historiju, sociologiju i psihologiju. On koristi psihosocijalnu interpretaciju da objasni historijsko putovanje jednog društva, kako bi otkrio obilježja sadašnjeg muslimanskog svijeta.

Bennabi smatra da je u prijecivilizacijskom društvu pojedinac prirodni čovjek (*homo natura*) koji je spreman da, poput arapskog beduina u doba poslanika Muhammeda, uđe u jedan civilizacijski ciklus. Prijecivilizacijsko društvo treba neku pokretačku snagu da podstakne sposobnosti civiliziranja. Iako društvo posjeduje primarne elemente civilizacije (čovjek, tlo i vrijeme), ono se neće kretati bez snage religijske ideje. Bez dinamičke interakcije između čovjeka, tla i vremena u okviru religijske ideje društvo neće početi svoj civilizacijski proces niti doživjeti bilo kakvu psihosocijalnu preobrazbu.

Psihosocijalni razvoj pojedinca i društva omogućava civilizacijsko kretanje zato što su kapaciteti društva usmjereni na izvršenje nekog društvenog projekta. Kada se civilizirano društvo, da bi postiglo svoje ciljeve, počne mijenjati, uzdiže se njegova civilizacija. Etapa civiliziranosti odražava sposobnost društva da organizira i formulira vlastiti svjetonazor i kulturu. Kada je čovjek spreman da pokrene neki civilizacijski proces, tada je mreža društvenih odnosa najjača. U ovom kontekstu, društvo može zaštititi svoju civilizaciju i održavati svoj tempo razvoja. Svi pojedinci u ovoj etapi uživaju zaštitu društva, a društvo izvršava svoju civilizacijsku funkciju.

Kada društvo dosegne postcivilizacijsku etapu, više nije dinamično, gubi kapacitete civiliziranja i počinje nazadovati. Kao posljedica toga, religijska ideja prestaje sintetizirati civilizacijske vrijednosti, a mreža društvenih odnosa propada. Međutim, pad nije sudbinski određen. Neki drugi civilizacijski poduhvat može spasiti društvo takve sudbine i skrenuti ga s puta propasti. Kada društvo jednom izgubi svoj kulturni okvir, njegov domen ideja ulazi u stanje haosa, a kultura prestaje civilizirati. Bennabi zapaža da učenjake zbunjuju etape i da pogrešno razumijevaju njihove karakteristike. Konfuzija oko etapa otežat će svako nastojanje da se riješe društveni problemi.

Bennabi pokušava riješiti probleme sadašnje situacije u muslimanskom svijetu tako što ih vidi kao dio treće etape, kada je društvo izgubilo svoju izvornu misao ili ponašanje koje druge etape imaju. Da bi riješilo svoje probleme, društvo mora obnoviti originalnost i dinamično ponašanje, tako što će odgajati novog čovjeka koji nema karakteristike postcivilizacijskog čovjeka. On onda može ući u novu sintezu s vremenom i tlom, te ugraditi neku religijsku ideju. Bennabi raspravlja o potrebi da spoznamo našu etapu historije i uzroke nazadnosti ili napretka. Društveni problemi jesu historijski: ono što je prikladno za društvo u jednoj etapi njegovog razvoja može biti štetno u drugoj.

Bennabi i razvoju društva pristupa s psihosocijalnog stajališta i uvodi ideju o trima psihosocijalnim dobima razvoja društva: dobu objekata, dobu ljudi i dobu ideja. Izlaže i jednu opću zamisao dijalektičkog odnosa između domena ljudi, objekata (stvari) i ideja koja daje značenje shvatanju o trima dobima. Bennabi kaže da svako društvo ima vlastiti složeni kulturni univerzum u kojem su domeni objekata, ljudi i ideja isprepleteni s usklađenim djelovanjem društva. Jedan domen uvijek je iznad drugih dvaju domena.

Društvo u svom prvom dobu formulira svoje sudove i odluke u skladu s kriterijima koje mu nameće domen objekata. Priroda i kvalitet sudova podložni su čovjekovim primitivnim potrebama i

smještaju ga u domen objekata. Bennabi smatra da ljudsko društvo prolazi kroz doba objekata u prijecivilizacijskoj i postcivilizacijskoj etapi. U današnjem muslimanskom društvu to doba djeluje na psihološkom, moralnom, društvenom, intelektualnom i političkom nivou. Na psihološkom i moralnom nivou, kada je kultura usredotočena na objekte, „objekt“ se nalazi na vrhu ljestvice vrijednosti, sud će biti više kvantitativni nego kvalitativni i o svemu će se prosuđivati po mjeri stvari, ne vrijednosti.

U svom drugom dobu, društvo formira svoje sudove u skladu sa standardima ljudskog primjera ili uzora, izvedenim iz domena ljudi, a ne objekata. U ovom dobu, domen objekata i ideja trebao bi pratiti domen ljudi. Bennabi predstavlja društvo *džahilijeta* (prijeislamskih Arapa) kao primjer ideja centraliziranih u domenu ljudi, koji je ograničen plemenskim granicama. U današnjem muslimanskom društvu postoji ta sprega despotizma objekata i ljudi, što Bennabi smatra štetnim, posebno na moralnom i političkom nivou.

Autor vjeruje da je ideja triju doba važan alat za mjerenje kretanja društva kroz historiju, kao i za mjerenje glavnih vrijednosti društva u nekom konkretnom trenutku, a kako bi se znalo da li je to društvo u usponu ili nazaduje. Djelovanje društva trebalo bi se posmatrati kao cjelovita aktivnost, gdje se domen objekata miješa s drugim dvama domenima – ljudi i ideja. Jedan domen uvijek prevladava nad drugim dvama, čime razlikuje jedno društvo od drugog u smilu mišljenja i ponašanja.

Ideja triju doba može se koristiti kao mjera psihosocijalne zrelosti društva, usmjerenosti njegovog civilizacijskog procesa, organizacije društvene aktivnosti i prijenosa vrijednosti iz etape u etapu, tokom historije. Nadalje, dominacija jednog domena nad drugim dvama pokazuje gdje se društvo nalazi u historijskom kretanju. Doba predstavljaju društvene vrijednosti i kulturna okruženja koja vladaju i koja utječu na društvo u svakom momentu njegova razvoja.

Bennabi muslimanski svijet smješta u prijecivilizacijsku etapu, u kojoj se ono bori da uđe u novi proces civiliziranja. Kreiranje civilizacije on tumači različitim nivoima analize u svrhu obuhvatnog tumačenja dinamičnog civilizacijskog procesa u historiji. Njegove ideje ciklusa, triju etapa i triju doba višeslojna su analiza jednog fenomena.

Razvoj društva u procesu njegovog civiliziranja evidentira se i kvalitativno i kvantitativno, kaže Bennabi, u mreži njegovih društvenih odnosa, koja ukazuje na stupanj društva u historijskom toku. On smatra da svaki civilizacijski proces započinje prije nego što se razviju njegova tri domena. Formiranje domena ljudi jeste preduvjet za formuliranje mreže društvenih odnosa. Društvo tada funkcioniра, iako su domeni ideja i objekata još uvijek jednostavni. Domen ljudi potom se mijenja i integrira u novo ustrojstvo odnosa. Mreža društvenih odnosa počinje funkcionirati dok druga dva domena – ideja i objekata – još nisu sazrela.

Domen ideja, dok je čvrsto povezan s mrežom društvenih odnosa, igra ulogu društvenog zaštitnika. Društvo poduzima obnovu, što je nemoguće izvesti bez mreže društvenih odnosa. Samim domenom ideja ne može se objasniti razvoj, napredovanje ili propadanje civilizacije, nego se on mora sjediniti s mrežom društvenih odnosa. Historija društva nije ništa drugo doli historija mreže njegovih društvenih odnosa koje je prvobitno stvorila religijska ideja.

IV. KORIJENI BENNABIJEVOG PRISTUPA CIVILIZACIJI: UNUTRAŠNJA DRUŠTVENA DIMENZIJA

U ovom poglavlju se, uz korištenje Ritzerove definicije unutrašnje društvene dimenzije, fokusiramo na utjecaj ovih faktora na Bennabijev pristup. Bennabijeve biografske crtice rijetke su, a njegova autobiografija obuhvata period od rođenja, 1905, do 1939. Ograničene izvore koji pokrivaju ostali dio njegovog života dopunjavaju njegove knjige, djela njegovih savremenika i historijski zapisi o njegovom vremenu.

Malek Bennabi je rođen 1905. u siromašnoj porodici, na istoku Alžira. Islamsko okruženje koje je formiralo njegovu ličnost štitilo je i alžirske muslimane od kolonijalnog pritiska na njihovu kulturu i civilizaciju. „Vjerske priče“, koje je pričala nana, „nesvjesno su oblikovale moju ličnost i kroz njih sam znao da je molitva zenit islamskih vrijednosti i etike.“

Pod francuskom vlašću, on je svjedočio kolektivnoj migraciji: mnoge domaće porodice, među kojima su bili i njegovi rođaci, preselile su se iz Alžira u istočne arapske zemlje. Ovaj protest protiv kolonijalne vlasti dramatično je promijenio društvenu i ekonomsku strukturu Alžira. Tradicionalno islamsko okruženje propadalo je,

tradicionalni način života raspadao se, a življenje u kolektivu bilo je ugroženo. Bennabi je shvatio koliko su društveni odnosi važni i na mikronivou porodice i na makronivou društva.

U Bennabijevoj zajednici su, nakon početka opadanja muslimanske civilizacije, važnu ulogu u očuvanju islamskih učenja, kao i obrazovanja i formalne arapske literature igrale *zavije*, kao tradicionalne institucije. Pripovjedači su čuvali narodnu kulturu; džamije i medrese također su igrale jednu od ključnih uloga u Bennabijevoom obrazovanju. Učio je arapsku gramatiku, književnost, poeziju, jurisprudenciju i teologiju.

U svojoj prvoj knjizi, Bennabi reinterpreтира glavne teme Kur'ana i razrađuje svoje teorije u različitim društvenim i kulturnim disciplinama. Njegovu analizu suštine religije i njene uloge u nekom civilizacijskom procesu vodi njegova središnja teza o religiji. Po Bennabijevoom mišljenju, religija je utisnuta u ustrojstvo univerzuma kao zakon koji karakterizira ljudski duh. Kada se, kasnije, u Francuskoj, sretao sa mnogim muslimanskim misliocima i aktivistima, Bennabi počinje otkrivati islam u njegovoj univerzalnoj perspektivi. Smatrao je da je islam religija, način života, društveni pokretač, kultura i civilizacija.

Problem obrazovanja u muslimanskom svijetu glavni je problem koji zanima Bennabija. Vizija, metodologija, sredstva i funkcija – sve je nedostajalo, posebno u Alžiru pod represivnom kolonijalnom upravom. Dva su obrazovna sistema u njegov um i dušu usadila interes za otkrivanjem razloga propadanja tradicionalnog sistema i napredovanja modernog (francuskog i zapadnog) sistema obrazovanja.

Dok je ovaj prvi bio u užasnom stanju, ovaj potonji se širio. Imao je razvijene metodologije i jasnu viziju te stekao zaštitu kolonijalnog režima. Međutim, njegov sekularizirani nazor i zapadnjačka misija bili su protivrječni muslimanskom civilizacijskom okviru i ta je dihotomija zaokupljala Bennabijevu pažnju tokom cijelog njegovog života i cijele karijere.

Bennabi je uočio i bilježio promjene koje su se dešavale u životu i mišljenju u okruženjima: evropskom i muslimanskom alžirskom. Ova dva konteksta utjecala su na njegova shvatanja o čovjeku prirode i o čovjeku civilizacije. Svjedočio je novim trendovima mišljenja u muslimanskim intelektualnim krugovima. Po pristupu i metodama društvenih reformi, pokret *Uleme* bio je bez presedana u alžirskom društvu.

Bennabijevo porijeklo građanina koloniziranog Alžira, učenika dvaju obrazovnih sistema i kontakt s evropskim kolonizatorima oblikovali su njegove ideje o koloniziranima i kolonizatorima, kao i pojam „podložnosti kolonizaciji“ kao alata za analizu psihološke situacije današnjih muslimana.

Bennabijevo poznavanje evropske misli podiglo je njegovu intelektualnu i političku svijest i pomjerilo njegov interes s inženjerstva na filozofiju i društvene nauke, a kasnije i na muslimansku reformsku misao, pokret dekolonizacije i aktivnosti preporoda u Alžiru i muslimanskom svijetu. Uočio je važnost pokreta *Uleme* u Alžiru i propagirao ideje reforme (*islah*) i ujedinjenja Magriba. Bennabi je bio oduševljen reformističkim pokretom uleme za slobodno i neovisno alžirsko društvo sve dok oni vođenje društva nisu prepustili političarima. Smatrao je da su obrazovne i kulturne aktivnosti važnije od političkog aktivizma.

Kao politički prognanik, Bennabi je u Egiptu uspostavljao veze s intelektualcima i tradicionalnim institucijama, pa i utjecao na arapske intelektualce da se fokusiraju na pitanja civilizacijske obnove i preporoda u muslimanskom *ummetu*. Bennabi je umro u Alžiru 1973, ostavivši naslijeđe najvećeg muslimanskog mislioca kojeg je Alžir dao u moderno vrijeme.

Bennabijeve veze određene su metateorijom (*Mu*) po njenoj unutrašnjoj društvenoj dimenziji. Vjerovao je da timski rad i čvrste veze među intelektualcima muslimanskog i svijeta u razvoju mogu riješiti složena pitanja nerazvijenosti. Najjače veze imao je

s reformističkim pokretom u muslimanskom svijetu koji je predstavljala *Ulema*.

Bennabijeva odanost islamu i divljenje Ibn Haldunu uokvirili su njegovu analizu kompleksa inferiornosti muslimanskih intelektualaca u odnosu na zapadnu kulturu. Govorio je da intelektualci tradicionalne kulture (*ulema*) ne mogu izvršiti svoju važnu misiju u historiji zbog toga što se drže okvira iz doba el-Muvehhiduna. *Ulema* je usredotočena na čistotu i očuvanje islamskih učenja i brine o tome što se duša i mentalitet njihove poslijemuehidunske kulture mijenja u neku novu kulturu.

Bennabi je bio pod utjecajem nekih ranih muslimanskih učenjaka i pisaca kao što su Ibn Tejmijja, Ibn Haldun i Ibn Abdul Vehhab i sebe smatrao plodom tog niza reformatora. Nakon iskustva koje je stekao u drugim arapskim zemljama proširio je svoju analizu tako da obuhvata i druge religijske ideje te istraživao različita objašnjenja društvenih pojava i uloge religije u historijskim promjenama.

V. KORIJENI BENNABIJEVOG PRISTUPA CIVILIZACIJI: VANJSKA DRUŠTVENA DIMENZIJA

Prema metateorijskom pristupu, vanjski društveni faktori fokusiraju se na analizu na makronivou i obrađuju objektivne aspekte. Oni se odnose na institucije i historijske korijene mišljenja. Ovi faktori predstavljaju dimenziju *Mu* koja se pomjera na makronivo da motri šire društvo i njegov utjecaj na izgradnju hipoteza. Vanjska društvena dimenzija naglašava odnos između postavljanja hipoteza, tj. teoretiziranja i različitih institucija, društvenih struktura i drugih društvenih aktivnosti koje imaju direktnu ili indirektnu vezu s izgradnjom pristupa ili teorije.

Bennabi je imao za cilj rješavati probleme muslimanske civilizacije u kontekstu kolonizacije i dekolonizacije, koristeći sociologiju da protumači širi društveno-historijski kontekst. Bennabi je mislio da je kolonijalizam dio ukupne civilizacijske agende Zapada i da je potreban civilizacijski odgovor iznutra.

Zapadne nauke antropologija, arheologija i sociologija pomažu da se osigura civilizacijska misija kolonijalizma, a ona je, tvrdi se, da civilizira urođenike, barbarsko i primitivno stanovništvo. Takvi termini korišteni su da se označe kolonizirani narodi i civilizacije.

Civilizacijska misija slijedi dihotomiju distinkcije između kolonijalista i drugih, nameće se, širi i vlada pomoću tuđinskih standarda. Ona dijeli ljude i raskomadane muslimanske zemlje duž etničkih i jezičkih granica, čime se ugrožava, ako ne i uništava jedinstvo *ummata*.

Alžirsko društvo prijekolonijalnog doba bilo je u svojoj postcivilizacijskoj etapi. Sociološki, bilo je stabilno, razvijenije nego tokom cijelog kolonijalnog doba. Alžir je živio harmoničnim životom, uživao političku stabilnost, svjedočio ekonomskom napretku, kulturnoj kreativnosti, društvenoj harmoniji i pismenosti. Njegova ulema širila je obrazovanje i islamska učenja i čuvala alžirski identitet.

Nažalost, razvoj i blagostanje nisu potrajali. Kolonijalni pokret prošao je kroz četiri važne faze koje su ostavile traga na buduće generacije alžirskog društva. Faza osvajanja i otpora (1830–1848) počela je politikom „ograničene okupacije“ koju je izvršila Francuska. Ova politika imala je za cilj onemogućiti otpor Alžiraca i promjenu njihovih društvenih, političkih, ekonomskih, kulturnih i religijskih struktura.

U drugoj fazi otpora i kolonijalnog intenziviranja (1847–1871) Alžir je podijeljen, a domaći Alžirci potčinjeni. U fazi potpune kolonizacije, kada se domaće stanovništvo predalo okolnostima (1871–1919), nastavlja se ugnjetavanje alžirskih muslimana i širi populacija naseljenika. U fazi alžirskog buđenja (1919–1962) kolonizacija je dosegla vrhunac, a među domaćim intelektualcima i političarima šire se ideje panislamističkog reformizma i preporoda.

Napokon, moćni poziv islama, koji je Alžircima stoljećima davao osjećaj kolektivnog identiteta, ponovo ih pokreće tokom 1920-ih i 1930-ih. U četvrtoj fazi kolonizacije sukob domaćeg stanovništva i kolonijalne vlasti bio je najteži.

S Bennabijeovog gledišta, Alžir je bio u stanju haosa tokom triju stoljeća, za razliku od slavne historije i standarda islamske

civilizacije. Unutrašnji i vanjski aspekti tog haosa čine dijalektički odnos podložnosti kolonizaciji i kolonijalizma. Po Bennabije-
vom mišljenju, kolonijalizam je doprinio haosu time što je direk-
tno bio prisutan u svim sferama života. Da bi ostvario kolonijal-
ne ciljeve, posebno u muslimanskom svijetu, kolonijalizam je
zaustavljao svaki civilizacijski proces tako što je uspostavljao
umjetnu dihotomiju između sastavnih dijelova društva.

Kao odgovor, nastao je i razvijao se alžirski nacionalizam,
dvostrukim naporima - uleme na intelektualno-religijskom ni-
vou i političara na političkom nivou - što demonstrira odnos
Bennabijeve paradigme i dvaju potparadigmi dekolonizacije: re-
formističke i modernističke.

Bennabi je smatrao da, da bi riješili probleme kolonizacije i
podložnosti kolonizaciji, moramo riješiti osnovna pitanja, ona
koja su u temeljima cijele krize, počevši od jednog integrativnog
okvira. Bennabi će, kroz koncept civilizacijske paradigme, anali-
zirati ljudsko stanje i društvene promjene unutar civilizacijskog
okvira kao komparativnog sistema.

VI. KORIJENI BENNABIJEVOG PRISTUPA CIVILIZACIJI: UNUTRAŠNJA INTELEKTUALNA DIMENZIJA

U ovoj studiji diskutira se o unutrašnjim intelektualnim faktorima koji čine treću dimenziju metateoretisanja u podvrsti *Mu*. Ova dimenzija povezuje istraživanje kognitivnih faktora s područjem civilizacije i unutrašnja je i u Bennabijevom istraživanju s ciljem rješavanja problema muslimanskog svijeta. Tu se identificiraju glavne kognitivne paradigme, škole mišljenja, promjene paradigme i opći metateorijski alati za analizu postojećih teorija te za razvoj novih.

Dvije šire paradigme dominiraju u istraživanju civilizacije: filozofija historije i društvene nauke. Bennabi studije civilizacije smatra jedinstvenom disciplinom čija se metodologija i pojmovi izvode iz društvenih nauka. Sa svojim znanjem o Kur'anu i poznavanjem studija religije mogao je izbjeći materijalistička i sekularna shvatanja znanja i historijskih promjena. Korištenje unutrašnje intelektualne dimenzije *Mu* u ovoj studiji pomoglo je da se otkrije Bennabijeva svijest o dominantnim paradigmama u istraživanju civilizacije.

Da se utvrdi od kojih mislilaca potječu određene ideje, u ovom poglavlju je primijenjena analiza sadržaja. Analizom dominantnih paradigmi i različitih škola i gledišta utvrđene su veze između

Bennabijevih ideja, termina i metoda i njihovog izvora u srodnim područjima i školama mišljenja koje su dominirale u njegovo vrijeme i kroz historiju ovog predmeta proučavanja.

Unutar paradigme filozofije historije, izučavanje civilizacije zajedničko je za povezane paradigme triju škola: gledištu o cikličnosti, gledištu o progresu i jednostavnim uporednim gledištima različitih naroda čovječanstva. Paradigme formiraju glavna shvatanja historijske promjene ljudskog stanja i glavne škole koje se bave pitanjem civilizacije, time što se uočavaju i konceptualiziraju obrasci u historijskim promjenama.

Škole historijskog progressa iz 19. stoljeća, s Hegelom, Comteom i Marxom kao svojim vodećim naučnicima, motrile su historiju kao progresivni tok i utjecale na Bennabijevo istraživanje civilizacije. U Hegelovoj dijalektičkoj metodi, historija je priča o napretku civilizacije i ljudske slobode. Marx, druga vodeća ličnost škole historijskog progressa, bio je nadahnut Hegelovom mišlju, ali, dok Hegel koristi dijalektiku uma, Marx koristi dijalektiku ekonomskih sredstava.

Pod utjecajem škole progressa, Comte je primijenio Darwinovu teoriju evolucije i razvoj fizičkih nauka na ljudsko stanje i historijske promjene. Glavni doprinos ove škole u djelokrugu ovog istraživanja jeste njeno objašnjenje historijskih kretanja, njihovih etapa i uzroka.

Bennabi je tvrdio da većina historičara, zapravo, „sakuplja“ historijske događaje, umjesto da gradi okvir racionalne interpretacije ovih događaja. On je uočio vezu između hegelovske ideje protivrječnosti ili dijalektike i marksističke ideje da su protivrječni uzroci koji pokreću društvene promjene ekonomski. Bennabi prihvata hegelovske ideje kao katalizatore promjena i cijeni marksiste zbog njihove dijalektičke analize. Međutim, Bennabi je smatrao da Marxova teorija o ljudskim potrebama ne može objasniti dinamiku rađanja neke civilizacije.

Bennabi je kritizirao školu historijskog progressa zbog toga što je više teoretska nego historijska i zbog toga što je u osnovi europocentrična. Ova škola fokusira se na neke varijable historijske promjene, a zapostavlja složenost civilizacije kao mnogostranog fenomena. Na njega je utjecala i škola cikličnosti historije, čiji su vodeći predstavnici Ibn Haldun i Toynbee. Ova škola pravi razliku između obrazaca historijske promjene i konceptualizira ove obrasce kao ciklične. Naučnici su do univerzalnih obrazaca historijskih promjena dolazili nakon analize historijskih podataka.

U djelu *Mukaddima*, Ibn Haldun je prokrčio put za istraživanje historije u svrhu otkrivanja njenih zakona i obrazaca. Proučavajući karakter društva i društvenih promjena došao je do ideje koju on naziva *'ilm el-'umran*, nauka o civilizaciji, po kojoj generacije i procesi djeluju na pravac kretanja civilizacije. Terminom *'asabijja* on označava snagu koja pokreće historijske promjene u usponu, rastu i raspadu dinastija i država.

Toynbee je historiju posmatrao kao slijed civilizacija, a civilizacije je smatrao rezultatom dijalektičkih izazova i odgovora te etapa rasta i propadanja. Naglašavao je da je karakter civilizacije „cjelina“ ili shvatljiva cjelina izučavanja historijske promjene. Poput Ibn Halduna, on je determinist koji je konceptualizirao proces civiliziranja, proces koji se mora završiti nazadovanjem i propašću civilizacije.

Mnogi naučnici slažu se da je Bennabi drugi Ibn Haldun, po svojim idejama, metodi i interesovanjima. Bennabijevu pažnju privukle su ideja kauzalnosti u historiji i ideja civilizacijskih ciklusa. Smatrao je da ideja o cikličnom kretanju omogućava diskusiju o uvjetima progresivnog razvoja i faktora nazadovanja. Bennabi je nadišao Ibn Haldunovu ideju o državi kao razumljivoj jedinici društveno-historijskog istraživanja i kao jedinicu historijskih studija koristio civilizaciju. Na Bennabijev pristup utjecali su i Toynbeeova ideja civilizacije kao jedinice historijske analize, njegovo shvatanje ciklusa i njegova formulacija izazova i odgovora.

Bennabi je koristio metodologiju društvenih nauka da analizira društvene događaje svog vremena i diskutira o ulozi religije u civilizacijskim procesima. Po Bennabijevom mišljenju, da bi se podstaknuo muslimanski preporod, neophodne su sociologija i psihologija. Religiju je smatrao sintetizatorom društvenih vrijednosti i katalizatorom civilizacije za ulazak u dinamičku interakciju. Bennabi je čovjeka posmatrao kao primarni instrument civilizacije koji pokreće promjene. Nije bio zadovoljan dvjema dominantnim paradigmama filozofije historije i društvenih nauka, trima školama, kao ni različitim pristupima istraživanju civilizacije.

VII. KORIJENI BENNABIJEVOG PRISTUPA CIVILIZACIJI: VANJSKA INTELEKTUALNA DIMENZIJA

Četvrta dimenzija *Mu* u metateorijskom pristupu obuhvata vanjske intelektualne faktore kao alternativu drugim akademskim disciplinama po idejama, alatima, pojmovima i teorijama u teorijskoj analizi. Vanjska intelektualna dimenzija fokusira se na utjecaj nauka i istraživačkih disciplina koje se tradicionalno smatraju vanjskim u odnosu na studije civilizacije. U Bennabijevom slučaju, ova vanjska intelektualna dimenzija podrazumijeva utjecaj Kur'ana i sunneta, religijske reformističke misli muslimanskog svijeta, psihologije, prirodnih nauka, filozofije i drugih intelektualnih djelatnosti, vanjskih za istraživanje civilizacije i njegovih dviju dominantnih paradigmi.

Bennabi daje kur'ansku egzegezu i interpretaciju zasnovane na modernim naučnim otkrićima i razvoju u društvenim naukama. U objašnjenju cikličnog shvatanja historijskih promjena, Bennabi se oslanja na Kur'an kada tumači djelovanje religijske ideje u procesu civiliziranja i vjerodostojnost kur'anskog principa u historiji. On ispituje kako religija transformira ličnost čovjeka i usmjerava proces civiliziranja.

Bennabijev moto bio je kur'anski ajet: *Uistinu, Allah neće promijeniti stanje jednog naroda sve dok on sam sebe ne promijeni*. On je okvir analize mjesta čovjeka i dominacije ljudskog faktora u historijskim promjenama i promjenama u ljudskom stanju. Bennabi je smatrao: da bi se pokrenuo neki civilizacijski proces, društvo mora promijeniti ljudski status od njegovog prirodnog, sirovog stanja u odgojenog pojedinca.

Kur'anski principi pomažu nam da shvatimo historijske promjene i ulogu religije u tom procesu, a istraživanje historije pomaže da se provjere kur'anski principi i dâ empirijski dokaz. Bennabi se suprotstavljao modernističkoj misli ili sekularnom duhu, koji osporavaju religiji bilo kakvu aktivnu ulogu u ljudskoj civilizaciji. Nastojao je pokazati da su Kur'an i Objava, kakvi su iskazani u učenjima svih poslanika, integralni dio ljudske civilizacije.

Da bismo mogli rješavati problem nazadovanja u muslimanskom svijetu, moramo razmotriti trajne obrasce historije koji se spominju u Kur'anu i koje je objasnio Ibn Haldun svojim idejama o cikličnosti historijskih promjena, univerzalnih obrazaca i zakona u historiji. Kur'an i sunnet, u kontekstu *Mu*, bili su glavni vanjski intelektualni faktori koji su utjecali na Bennabijev pristup civilizaciji.

Reformistička misao u muslimanskom svijetu usvojila je ideje *islaha*, *tedždida* i *nahde*, koji predstavljaju zlatne žigove tog pokreta (reforma, obnova i preporod). One su bile izraz jedne nove paradigme koja se javlja sredinom 18. stoljeća. Pokret Ibn Abdul Vehhaba težio je obnovi izvornog i temeljnog svjetonazora islama, u kojem je ideja jednoće Boga sidrište svih drugih dinamičkih principa. El-Afgani, drugi mentor reformističke misli u muslimanskom svijetu, pripada istoj reformističkoj paradigmi po kojoj su čista učenja islama nužan uvjet da bi bilo kakva obnova ili reforma uspjela. Bennabi je, u intelektualnim aspektima, usvojio temeljne ideje ovog pokreta.

U Alžiru reformisti nisu pristupali nazadnosti s nekog obuhvatnog gledišta. Bennabi se, tražeći jedan sistematski pristup, a u želji da protumači kako se čovjekova ličnost može mijenjati i razvijati s ciljem civiliziranja, okrenuo psihologiji. Bilo je potrebno da razumije kako religijske ideje ulaze u sintezu društvenih vrijednosti i uzdižu ljudske poglede.

Kad je riječ o mjestu i funkciji religije, Bennabi podržava Freuda i Junga, ugrađujući razvojnu psihologiju od Piageta. Bennabi piše da religijska ideja oslobađa ljudsku dušu od zakona instinkta i podvrgava je zakonu duha. Religija usmjerava ponašanje čovjeka ka njegovim životnim snagama i omogućava društvu da poduzima zajednička djela. Freud je pomogao Bennabiju u tumačenju psihičko-vremenske uloge religije da promijeni unutrašnju stranu ljudske ličnosti i u tome da životne snage pojedinaca i grupa usmjeri ka pozitivnoj ulozi u procesu civiliziranja.

Kada religijska ideja koja usmjerava proces civiliziranja gubi svoju dinamičnu ulogu, proces civiliziranja društva slabi i prestaje djelovati u skladu s tom idejom ili arhetipovima. Iako Bennabi pojam etapa preuzima uglavnom od Ibn Halduna, kada analizira psihosocijalni društveni napredak, on primjenjuje modernu razvojnu psihologiju. Pod utjecajem Piageta, on naglašava da pojedinac i društvo prolaze kroz ista tri historijska doba: doba objekta, doba čovjeka i doba ideje.

Filozofija je četvrti intelektualni faktor koji je utjecao na Bennabijev pristup civilizaciji. Njegovi vanjski izvori bili su filozofija, kartezijanska misao i moderni diskurs, uključujući i ideje Ibn Tufejla, Daniela Defoea, Ibn Rušda i el-Gazalija. Jedna od Bennabijevih najvažnijih posudbi od Descartesa bio je analitički model. On, da bi istražio strukturne elemente civilizacije i funkciju tih elemenata u procesu civiliziranja, primjenjuje dva različita, ali blisko povezana analitička mehanizma.

Bennabi je bio jedan od nekoliko teoretičara koji su se bavili civilizacijom kao složenom pojavom. Njegov doprinos može se

smatrati važnom promjenom i alternativom u odnosu na tradicionalne fragmentirane i protivvrječne paradigme. Bennabi je značajan kao graditelj sistema i kao teoretičar interdisciplinarnog pristupa.

Vanjski društveni faktori pomogli su Bennabiju da odredi polazište u istraživanju civilizacije. Njegova zabrinutost zbog situacije u Alžiru i u muslimanskom svijetu onoga vremena dovela ga je do formulacije pristupa adekvatnom rješenju za različite probleme s kojim su se njegovo društvo i njegov *ummet* suočavali. Na metodološkom nivou, Bennabi je primjenjivao metode historičara, dok je na intelektualnom i kognitivnom nivou spajao različite discipline i posuđivao iz njih kako bi obradio tri glavne dimenzije civilizacije: historijsku, društvenu i kulturnu.

Vanjski intelektualni faktori obuhvataju Kur'an i sunnet, religijsku reformističku misao u muslimanskom svijetu, psihologiju, prirodne nauke i druge intelektualne aktivnosti, vanjske u odnosu na područje istraživanja i na njegove dvije tradicionalne dominantne paradigme.

Potreban je veći naglasak na interdisciplinarni pristup istraživanju civilizacije, pristup koji je Bennabi formulirao i razvijao, a za formuliranje i razvoj ideja, pristupa, teorija i istraživačkih disciplina, potrebno je usvojiti i metateorijski pristup, kako bi njegov potencijal omogućio obuhvatno tumačenje nastanka i razvoja znanja.

Seriya sažetih izdanja Međunarodnog instituta za islamsku misao dragocjena je zbirka važnih publikacija ovog instituta, napisanih u sažetoj formi, osmišljenih da čitateljima predoče suštinska tumačenja glavnih sadržaja izvornih verzija.

Poznati alžirski intelektualac i naučnik Malek Bennabi (1905–1973) bavio se otkrivanjem uzroka muslimanskog nazadovanja i razloga za uspjeh i dostignuća zapadne civilizacije. Ključni problem koji analizira ne nalazi se u Kur'anu niti u islamskoj vjeri, nego u samim muslimanima.

U ovoj studiji istražuje se Bennabijev pristup civilizaciji korištenjem meta-teorijske metodologije, kako bi se provjerile njegove teze i dodatno objasnili možda najintragantniji elementi njegove teorije, a to je da civilizacijom upravljaju unutrašnji i vanjski te društveni i intelektualni faktori, te da se za samu civilizaciju može izvesti jednadžba.

Analizirana je jednadžba: Čovjek + Tlo + Vrijeme = Civilizacija, za koju je religija neophodni katalizator, te procijenjen njen značaj za preokret u muslimanskom nazadovanju. Za Bennabija je očigledno da je Čovjek središnja snaga u svakom procesu civiliziranja i da bez njega druga dva elementa nemaju vrijednosti.

U pogledu ishoda, Bennabijevo pouzdano i nepogrešivo uvjerenje da muslimani ne mogu ostvariti nikakve dalekosežne i smislene promjene u društvu ukoliko ne promijene svoje duhovno stanje – odjek je kur'anskog ajeta: *Uistinu, Allah neće promijeniti stanje jednog naroda sve dok on sam sebe ne promijeni* (er-Ra'd, 13:11).

Badrane Benlahcene vanredni je profesor studija civilizacije i filozofije historije na Odsjeku filozofije Univerziteta Batna u Alžiru i na Odsjeku za islamske studije Filozofskog fakulteta Univerziteta „Kralj Fejsal“ u el-Ahsi, Saudijska Arabija. Stručnjak je za Bennabijevo djelo, a radove o Bennabiju i iz studija civilizacije objavio je u brojnim časopisima i prezentirao na konferencijama u Alžiru, Maroku, Saudijskoj Arabiji i Maleziji.